

CLAUDE DEBUSSY

HARTSTOCHTELIJK
HOUD IK VAN MUZIEK

EEN KEUZE UIT ZIJN BRIEVEN
VERTAALD EN TOEGELICHT
DOOR LUCAS BUNGE

UITGEVERIJ DE ARBEIDERSPERS
AMSTERDAM · ANTWERPEN

De brieven zijn ontleend aan Claude Debussy, *Correspondance* (Parijs 2005). Éditions Gallimard heeft toestemming gegeven voor de Nederlandse vertaling.

Samenstellers Franse editie: François Lesure, Denis Herlin en Georges Liébert

Eerste druk juni 2010
Tweede druk oktober 2010

Copyright Nederlandse vertaling en overige tekst
© 2010 Lucas Bunge

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BV Uitgeverij De Arbeiderspers, Herengracht 370-372, 1016 CH Amsterdam. *No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from BV Uitgeverij De Arbeiderspers, Herengracht 370-372, 1016 CH Amsterdam.*

Omslagontwerp: Nico Richter
Omslagillustratie: Claude Debussy op 50-jarige leeftijd,
houtschooltekening door Ivan Thièle
(Tretjakov-museum, Moskou)

ISBN 978 90 295 7243 9 / NUR 321

www.arbeiderspers.nl
www.privedomein.info

*Hartstochtelijk houd ik van muziek,
en gedreven door die liefde probeer ik haar te bevrijden
uit de steriele tradities die haar omklemmen.
Het is een vrije, levende kunst, een kunst voor de buitenlucht, een kunst die vergelijkbaar is met
de wind, de hemel, de zee!*

Claude Debussy in *Excelsior*, 18 januari 1911

INLEIDING

Achille-Claude Debussy (1862-1918) had geen zonnige natuur. Op slechts een enkele foto van hem is een zweem van een glimlach te ontwaren, en zelfs wanneer je zijn soms wat theatrale uitlatingen over het zware leven met een korrel zout neemt, rijst toch het beeld op van iemand voor wie het bestaan geen eenvoudige opgave is.

Wie in vogelvlucht Debussy's leven beschouwt, kan weinig uiterlijke aanleiding zien tot zo'n levenshouding. Goed, zijn afkomst uit een zeer eenvoudig sociaal milieu bereidde hem bepaald niet voor op een artistieke loopbaan, maar hij bekroonde zijn studiejaren aan het conservatorium toch met de hoogst denkbare onderscheiding, de Prix de Rome. Ieder zou er blij mee zijn geweest, hij niet.

Zijn eerste liefde, Marie Vasnier, inspireerde hem tot meer dan twintig liederen. Hoewel zij veertien jaar ouder was dan hij, getrouwd en moeder, hield de liefde enkele jaren stand. Uit de opdrachten in autografen is op te maken dat Debussy veel om haar gaf. In de jaren na de terugkeer uit Rome zocht en ontving hij talloze artistieke en andere impulsen, en in de volgende fase, ruwweg tussen 1890 en 1900, komt zijn talent tot wasdom. Gaby Dupont, zijn minnares gedurende meer dan zes jaar, moet een stevig karakter hebben gehad, en de twee naïeve pogingen die hij in diezelfde tijd deed om met twee andere meisjes tot een 'net' huwelijk te komen, kunnen misschien alleen verklaard worden uit de neiging tot het burgerdom te behoren – hoewel, waren Thérèse Roger en Catherine Stevens nu werkelijk sociaal meer 'aanvaardbaar' dan Gaby?

Als dan de publieke erkenning daar is, met het eremetaal van het Légion d'honneur als symbool, zou iets kunnen blijken van een gevoel van voldoening. Veel is daarvan niet te bespeuren. Zijn eerste vrouw Lilly Texier komt aanvankelijk tegemoet aan zijn aard, 'plus voluptueux que passionné', zoals zij hem later kenschetste, maar de glans van het huwelijk verbleekt al na enkele jaren. Vaak wordt beweerd dat zij hem in artistiek en intellectueel opzicht niet kon bijbenen, laat staan stimuleren; het is misschien beter te zeggen dat Debussy's karakter om een actief tegenspel vroeg, dat zij hem niet kon bieden. Hij verlaat haar in 1904 en stapt af van zijn eenvoudige bestaan in het artistieke milieu om met zijn tweede vrouw Emma Bardac een deftig herenhuis in een deftige buurt te betrekken. Emma bood hem wel dat tegenspel: zij was artistiek ontwikkeld en had ook in andere opzichten veel noten op haar zang. In 1905 wordt hun dochter Chouchou geboren. Ondanks momenten van laag water bleef het huwelijk in stand.

Wij laten het graag aan psychologen over om te verklaren waarom de beide huwelijken hem niet echt geluk brachten. Hij was fundamenteel niet uitgerust met de eigenschappen voor een harmonisch leven in een gereguleerd bestaan, en de wens om daar toch bij te horen, bracht hem meer problemen dan voldoening. 'Om mij heen weigert men halsstarrig te begrijpen dat ik nooit in de werkelijkheid van dingen en mensen heb kunnen leven, met als gevolg een onbedwingbare behoefte mijzelf te ontvluchten in avonturen die onverklaarbaar zijn, omdat ik er een mens laat zien die men niet kent, en die misschien mijn beste deel is! Een kunstenaar is trouwens per

definitie iemand die vertrouwd is met dromen en die te midden van schimmen leeft... Hoe kan men verlangen dat diezelfde mens in het dagelijks leven de tradities, wetten en andere hindernissen, die door de hypocriete en laaghartige wereld worden opgeworpen, strikt naleeft?' (brief 121 aan Jacques Durand, 8 juli 1910).

Voortaan voelt hij het klemmende juk van een te royale levensstandaard. Om de stijgende schuldenlast bij zijn uitgever en anderen in te perken, onderneemt hij concertreizen, waarop hij eigen werk dirigeert en speelt. Menigeen zou van die nood een deugd hebben gemaakt en genieten van de talloze nieuwe indrukken die zulke reizen kunnen geven. Hij niet, integendeel, keer op keer is hij nog nauwelijks onderweg of een bijna pathologisch verlangen naar contact met Emma bevangt hem.

De laatste jaren van zijn leven worden getekend door betrekkelijk machteloze nationalistische gevoelens die de Eerste Wereldoorlog bij hem teweegbrengt, en door de pijnlijke symptomen van de darmkanker waar hij in maart 1918 aan zou overlijden.

Debussy had een pyknisch uiterlijk, bewoog zich langzaam en sprak zacht. Hij was snel uit zijn doen, was sociaal niet echt vaardig en was wat verlegen, een verlegenheid die hij verborg achter ironie. In kleine kring van goede bekenden moet zijn gezelschap de moeite waard zijn geweest, al kon hij zich ook dan plotseling schuw terugtrekken in stilzwijgen of afstand scheppen door sarcasme. Maar hij was een goede en trouwe vriend, die veel van de vriendschap verwachtte en er ook veel voor teruggaf. In brieven aan bijvoorbeeld Chausson, Louÿs, Durand en Godet legt hij zonder terughouding zijn zorgen en vreugden, zijn wensen en al zijn preoccupaties neer, maar hij luistert en leest ook goed en gaat graag in op wat de ander bezighoudt. Misschien zelfs is hij 'op afstand' op zijn best, als hij onbedreigd vanuit zijn werkkamer, rustig formulerend, zijn veelkleurige proza schrijft. Opvallend is overigens zijn ambivalente houding tegenover musici. Hij kon hen het ene ogenblik prijzen en dan weer tot de grond toe afbreken. Zo oordeelde hij over de zangeres Rose Féart (6 december 1908) dat 'haar stem en muzikaliteit mij veel vreugde schenken', maar enkele maanden later was zij in dezelfde rol (van Mélisande) 'onbeschrijflijk lelijk en zonder poëzie'. Anderzijds was hij bereid jongere collega's te helpen en waar mogelijk te stimuleren (Edgar Varèse, Francisco de Lacerda). En zijn liefde voor kinderen – natuurlijk in de eerste plaats voor zijn oogappel, de kleine Chouchou – is heel zuiver. Ook hield hij van dieren, en hij had blijkbaar enig plezier in tuinieren, waarbij hij soms muzikale invallen had die hij, na ze snel op zijn piano te hebben getoetst, meteen noteerde.

In het huiselijk leven aan de avenue du Bois de Boulogne – dus in zijn latere jaren – werd veel aandacht aan de maaltijd geschonken. Debussy was een fijnproever. Gabriel Pierné, zijn studiegenoot, herinnert zich hoe zijn moeder de jonge Claude in de winkel iets liet kiezen, en dat die altijd een klein, fijn hapje verkoos boven grote brokken.

Helaas loopt door zijn hele leven als een rode draad het onvermogen om de tering naar de nering te zetten. Komt zijn neiging tot verkwisting voort uit het onbewuste verlangen toch 'bij de betere kringen' te horen, door zich een levensstandaard aan te meten die nu eenmaal niet paste bij zijn onzekere inkomen? Al in een van zijn eerste brieven vraagt hij zonder terughoudendheid aan een vriend 500 franc te leen om bloemen aan zijn geliefde te sturen; tijdens zijn eerste huwelijk besteedt hij ontvangen lesgeld aan antiek terwijl zijn vrouw thuis op hem wacht om er de boodschappen mee te kunnen doen; en in later jaren, in het grote huis met personeel, is er geen houden meer aan.

Geluk – misschien, en rust – zeker, brachten hem de talloze uren dat hij kon componeren, uren waarin hij in muziek vorm kon geven aan wat in hem leefde aan herinnering, aan beelden, als bewustzijn van natuurkrachten. Daar, achter dat minutieus geordende schrijfbureau, wanneer zich het geheimzinnige scheppingsproces voltrok (o, konden wij maar precies doorgronden wat zich werkelijk in hem afspeelde toen hij de eerste maten van 'Nuages' uit *Trois nocturnes* opschreef, waar kwamen zij vandaan, hoe ving hij ze op?), daar vindt hij ogenblikken van

harmonie. In zijn werk kent hij geen compromis, hij blijft eindeloos speuren naar de ‘juiste’ noten en verschillende malen vraagt hij bij zijn uitgever ingeleverd werk terug om het te verbeteren of te vervangen. In die hardnekkige strijd kapt hij zich nieuwe wegen, want de oude leiden niet naar het land dat hij zoekt. De klassieke vormleer bepaalt niet meer de structuur van zijn composities, die ontstaat veeleer door een verborgen, ingebouwde natuurlijke golfslag van vloed en eb; zijn thema’s – als je het al thema’s kunt noemen – zijn geen melodieën in de traditionele zin, maar doen eerder denken aan kleurvlakjes, motieven, guirlandes, kettingen, opgehangen aan of gestut door akkoorden of suggesties van akkoorden, die bij de luisteraar zowel rust als verwachting wekken; net als zijn ritmische steunpunten, onverwacht, verschoven, nieuw – om dat versleten woord hier terecht te gebruiken. En ook in zijn klankkleuren, zijn timbres (en dat niet alleen in zijn orkestwerken, maar ook in zijn piano- en andere kamermuziek) is Debussy ons voorgedaan naar een nieuwe wereld. Hij was, hij is een van de grootsten. Hij heeft nieuw bloed gebracht in de verstopte aderen van het levende wezen dat de muziek is, en daarmee de weg naar de toekomst vrij gemaakt.

Natuurlijk is het luisteren naar zijn composities het eerste middel om dat te ontdekken. Maar dezelfde krachten die ook zijn muziek bepalen, zijn werkzaam in zijn andere creatieve uitingen, zoals de briljante, eigenzinnige artikelen die hij schreef in 1901 in *La Revue blanche*, in 1903 in *Gil Blas* en van eind 1912 tot maart 1914 in het blad van de Société Internationale de Musique, samengebundeld onder zijn ‘nom de plume’ *Monsieur Croche* (Parijs 1987). En ook in zijn brieven spreekt de componist zich vrij uit. Het lijkt soms wel of de brief de plaats van een dagboek inneemt; hij vertrouwt er zo nu en dan zijn diepste gedachten aan toe. Stijl en inhoud zijn als zijn muziek: rijk aan originele klanken, breed uitwaaierend; soms grillig, geestig, maar altijd elegant en nooit ruw. Zeker, zijn oordeel over mensen is wel eens scherp en af en toe ook onredelijk, maar hij formuleert altijd interessant en is nooit verlegen om een origineel beeld: een echte schrijver.

De monumentale *Correspondance 1872-1918* (Parijs 2005), waaruit voor deze uitgave een keuze is gemaakt, omvat 3076 brieven en contracten, waarvan 2588 brieven van Debussy aan 368 verschillende correspondenten. De uitgave is de vrucht en de bekroning van het levenswerk van de Franse musicologen François Lesure (†2001) en Denis Herlin, die thans mede de uitgave van Debussy’s verzamelde werken verzorgt. Het zou ons doel voorbijschieten als hier de geschiedenis van de correspondentie, waarvan de eerste partiële uitgave al in 1926 verscheen, werd beschreven. Daarvoor wordt verwezen naar de inleiding van de Franse editie. Die geeft bovendien bij iedere brief alle finesses die men zich zou kunnen wensen, vanaf de vraag waar zich het origineel bevindt, tot aan een beschrijving van de envelop waarin het werd verstuurd. De verklarende voetnoten zijn een wonder van kennis en toewijding. Tot in de kleinste details lichten de redacteurs ons bij, zodat wij ons deelgenoot kunnen voelen van Debussy’s leven en wereld. Nadrukkelijk zij hier vermeld dat de uitgave die thans voor u ligt, nooit tot stand was gekomen zonder de *Correspondance*. Om de lezer in staat te stellen de oorspronkelijke tekst te raadplegen, is bij de vertaling van iedere brief het overeenkomstige nummer van de Franse editie vermeld.

Wie zich ten doel stelt uit dat grote aantal brieven een keuze te maken die een enigszins getrouw beeld geeft van Debussy’s wereld, staat voor een moeilijke opgave. Natuurlijk, er zijn enkele honderden brieven waarin hij niet meer doet dan een afspraak bevestigen of verzetten (de telefoon kwam pas in 1899, maar was ook daarna in Frankrijk tientallen jaren lang een onbetrouwbaar en omslachtig communicatiemiddel), en hoewel ook in die eenvoudige mededelingen vaak een glimp van de briefschrijver zelf zichtbaar is, moesten zij meestal wijken voor meer inhoudrijk materiaal: brieven die een saillant deel van zijn karakter in het licht stellen; brieven waarin hij zijn opvattingen over muziek weergeeft; brieven over liefde, over aan- en afhankelijkheid en vriendschap; brieven over zijn materiële noden en wensen; en

natuurlijk brieven over zijn werk en over zijn inspanning dat te voltooien of tot klinken te laten komen. Naar een ‘objectieve’ maatstaf voor opname is niet gestreefd.

De verzameling begint met een nieuwjaarswens op bloemetjespapier aan zijn grootmoeder, geschreven toen hij negen of tien jaar was, en eindigt met zijn bibberige handtekening onder een brief aan Charles-Marie Widor, wiens zetel in de Académie des Beaux-Arts hij mocht innemen, een week voor zijn overlijden. Om de levensdraad waarmee de hier gepresenteerde 216 brieven verbonden zijn, iets duidelijker te tonen is dat leven (kunstmatig) ingedeeld in een aantal episoden. Van iedere episode wordt een korte schets gegeven, en daarachter zijn de brieven uit die periode geplaatst. Bovendien heb ik, met het oogmerk datgene te benadrukken waar het Debussy alleen om ging – de muziek – uit ieder van die episoden een compositie gekozen en gepoogd iets weer te geven van wat ik beleefde bij het aandachtig luisteren. Misschien dat die persoonlijke reacties voor een enkele lezer kunnen leiden tot een verdere appreciatie van Debussy’s muziek.

Aan de brieven gaan korte karakteristieken vooraf van degenen aan wie Debussy schreef. Achterin is een lijstje opgenomen van een aantal boeken waaruit werd geput voor het samenstellen van de biografische aantekeningen en de voetnoten. De daar genoemde titels zijn de neerslag van vaak levenslang onderzoek van musicologen en anderen. Dat is veel meer dan deze bescheiden poging Debussy te belichten aan de hand van zijn brieven.

Met dankbaarheid worden hier de namen genoemd van de twee romanisten die iedere zin van de vertaling kritisch hebben bekeken en daarbij talloze verbeteringen hebben aangebracht. De samenwerking met Thom van Rossum en Jan Walter was niet alleen onontbeerlijk, zij was in alle opzichten ook verrijkend. Van het zorgvuldige, gedetailleerde commentaar dat Ed Spanjaard gaf op de voorlaatste versie van het manuscript, heb ik dankbaar gebruik gemaakt. Dit geldt ook voor de doeltreffende opmerkingen die Willem de Bordes over deze inleiding maakte.

L. B.

Voorjaar 2010

DEBUSSY'S CORRESPONDENTEN

Allan, Maud (1873-1956). Canadese danseres. Zij studeerde eerst piano en maakte haar debuut in 1903 in Wenen. In 1908-1909 had zij, na de publicatie van haar boek *My Life and Dancing*, in Londen succes met *The Vision of Salome*, dat vaag gebaseerd was op Oscar Wildes toneelstuk. Zij schijnt een sterke persoonlijkheid te hebben gehad, hetgeen ook blijkt uit de vasthoudendheid waarmee zij Debussy met haar wensen voor de orkestbezetting van *Khamma* achtervolgde.

Annunzio, Gabriele d' (1863-1938). Italiaanse dichter, jour--nalist en romancier. Na een huwelijk, drie zoons en een beroemde liefdesepisode met de toneelspeelster Eleanore Duse vestigde hij zich in 1910 in Frankrijk. Mede op aandringen van Emma en van Gabriel Astruc stemde Debussy erin toe muziek te schrijven bij d'Annunzio's *Le martyre de saint Sébastien*. De schrijver wist echter geen maat te houden en het werk bleef in de originele zetting niet op het repertoire. Wel werden aangepaste versies (onder de dirigenten Monteux, Bernstein en Tilson Thomas) in onze tijd op cd gezet. Verdere gemeenschappelijke plannen kwamen niet tot rijpheid; het kleurrijke leven van d'Annunzio nam na de Eerste Wereldoorlog nieuwe wendingen.

Astruc, Gabriel (1864-1938). Impresario en theaterdirecteur. Astruc zag de dingen groot. Na aanvankelijk als muziekuitgever te hebben gewerkt bracht hij vanaf 1909 de Ballets Russes naar Parijs, maar zijn triomf kwam met de bouw en opening in 1913 van een 'temple de la musique', het Théâtre des Champs-Élysées. Na de prachtige openingsprogramma's veroorzaakte een aantal déconfitures nog datzelfde jaar het faillissement. Zijn herinneringen verschenen onder de titel *Le pavillon des fantômes* (1929).

Bardac, Raoul (1881-1950). Componist. Zoon van Sigismund Bardac en van Emma, de tweede vrouw van Debussy. Hij was een leerling van Gabriel Fauré en later van Debussy; via Bardac leerde deze diens moeder kennen. Volgens de schrijver Roger Martin du Gard had Bardac 'de gevoeligheid van een kunstenaar, een snelle intelligentie gepaard aan een ongelofelijk geheugen en een uitzonderlijke intuïtie'.

Baron, Émile. Boek- en kantoorboekhandelaar in de rue de Rome. Hij voorzag zijn vriend Debussy tijdens diens verblijf in Rome van boeken en tijdschriften.

Barthou, Louis (1862-1934). Politicus en schrijver. Hij was vanaf 1894 vijftien maal minister, werd in 1919 gekozen tot lid van de Académie Française. Deze bibliofiel, kunstliefhebber en melomaan kreeg de bijnaam 'ministre des poètes'.

Bonniot, Edmond (1869-1930). Radioloog. Hij huwde in 1901 met Geneviève, de dochter van Stéphane Mallarmé. Bonniot was ook de arts van de componist Maurice Ravel.

Caplet, André (1878-1925). Componist. Hij verwierf in 1901 de Prix de Rome en leerde Debussy kennen door Jean-Aubry. Hij maakte op verzoek van de componist transcripties voor piano van *La mer* en van *Images* voor orkest; omgekeerd orkestreerde hij *Children's Corner*, twee *Ariettes oubliées*, en voltooide hij de orkestratie van *Gigues* en van *La boîte à joujoux*. Ook instrumenteerde en, misschien, componeerde hij delen van *Le martyre de saint Sébastien*. In 1910 werd hij dirigent van het operaorkest van Boston, waar de Amerikaanse première van

Pelléas et Mélisande plaatsvond. Hij overleed jong aan de gevolgen van oorlogsgas dat hij aan het front van de Eerste Wereldoorlog had opgedaan.

Carré, Albert (1852-1938). Toneelspeler, schrijver en directeur van de Opéra-Comique van 1898 tot 1913. Samen met André Messager was hij de grondlegger van het succes van *Pelléas et Mélisande*. Hij was het die aan Mary Garden de rol van Mélisande toeweest.

Chausson, Ernest (1855-1899). Componist. Hij was bemiddeld en was het middelpunt van een kring van musici en beeldende kunstenaars, van wie hij een mooie collectie schilderijen bezat (Renoir, Degas, Gauguin, Redon en anderen). Samen met zijn zwager Henry Lerolle steunde hij Debussy, met wie hij vanaf 1887 bevriend was en die in hem de 'grote, oudere broer' zag. Omgekeerd schijnt Chausson zich als taak te hebben gesteld van zijn vriend een oppassende burger te maken. Debussy's kortstondige verloving met de zangeres Thérèse Roger maakte een einde aan de vriendschap. Chausson kwam om het leven door een fietsongeluk. Ondanks de breuk in hun vriendschap was Debussy aanwezig bij de teraardebestelling.

Croiset, Alfred (1845-1923). Hoogleraar Grieks aan de letterenfaculteit van de universiteit van Parijs. Hij was gedurende het jaar 1918 voorzitter van het Institut de France.

Curnonsky, Maurice (1872-1956, eigenlijk Maurice Sailland de la Dageunière). Journalist en romancier. Woonde geruime tijd op één adres met Paul-Jean Toulet, met wie hij twee romans schreef. Zijn naam als gastronoom is verbonden aan meer dan zestig uitgaven. Hij was een van de journalisten-'hulpjes' van 'Willy' (Henry Gauthier-Villars), de briljante publicist die al vroeg Debussy's muziek waardeerde. Curnonsky was zwaar gebouwd, boog zich, toen hij 84 was, uit het raam en viel op slag dood.

Debussy, Manuel-Achille (1836-1910). Vader van Claude Debussy. Hij trouwde in november 1861 met Victorine Manoury. Zij hadden vijf kinderen, van wie Claude-Achille de oudste was. Bij diens geboorte in 1862 dreef Manuel een porseleinwinkeltje in Saint-Germain-en-Laye; tegen 1867 verhuisde de familie naar Parijs. De deelname aan de Commune bracht hem in 1871 voor vier jaar in de gevangenis; maar het vonnis werd herzien en tot één jaar teruggebracht. Tot aan zijn pensioen in 1906 werkte hij als boekhouder bij een constructiebedrijf.

Debussy, Victorine (1836-1915). Moeder van Claude Debussy, dochter van een wagenmaker en een kokkin. Haar meisjesnaam was Manoury. Volgens Paul Vidal, klasgenoot van Debussy aan het conservatorium (en aan wiens roze gekleurd verslag misschien getwijfeld kan worden), verweende zij haar kinderen met lekkere hapjes, was zij sterk aan haar oudste zoon gehecht en was zij dankbaar voor ieder bericht dat zij van hem kreeg. Anderen spreken van een grillig en juist weinig moederlijk karakter.

Debussy, Lilly (1873-1932). Eerste vrouw van Debussy. Haar meisjesnaam was Texier, haar vader had een baan bij de telegraafdienst van de spoorwegen. Lilly werkte als modiste bij enkele Parijse modehuizen. Debussy maakte kennis met haar in 1898 en, 'séduit par sa beauté', huwde hij haar in oktober 1899; in dat jaar overleed haar moeder. Lilly was een zwijgzame vrouw die in de schaduw van haar man stond, maar hem overal volgde, ook op zijn nachtelijke tochten langs de Parijse cafés en cabarets. Toen Debussy haar in 1904 verliet, deed zij een zelfmoordpoging. Tot na zijn overlijden in 1918 poogde zij langs gerechtelijke weg de haar toekomende alimentatie uitbetaald te krijgen.

Debussy, Emma (1862-1934). Tweede vrouw van Debussy. Zij was van joodse afkomst (haar vader heette Jules Isaac Moyse) en kwam uit Bordeaux. Zij huwde op zeventienjarige leeftijd

met de bankier Sigismund Bardac, bij wie zij twee kinderen kreeg, Raoul en Dolly. Emma was een begaafde zangeres die zich gemakkelijk in artistieke kringen bewoog. Gabriel Fauré, met wie zij een innige verstandhouding had, droeg aan haar de liederencyclus *La bonne chanson* op. In 1903 leerde zij Debussy kennen. Na enkele jaren te hebben samengewoond huwden zij in januari 1908. Hij droeg haar vele van zijn latere werken op.

Debussy, Claude-Emma, genaamd Chouchou (1905-1919). Zij was de dochter van Emma en Claude. Hij droeg de pianosuite *Children's Corner* aan haar op. Uit alles blijkt hoezeer hij van zijn dochttertje hield, getuige ook de ansichtkaarten die hij haar tijdens zijn reizen in Midden- en Oost-Europa stuurde. Zij overleed zestien maanden na haar vader op dertienjarige leeftijd aan een miskende difterie.

Desjardins, Abel (1870-1951). Chirurg. Jeugdvriend van Marcel Proust, huwde in 1908 Marie Escudier, de eerste vrouw van Arthur Fontaine. Debussy dirigeerde het familiekoor van de Fontaines. Zij was een zuster van mevrouw Chausson.

Dukas, Paul (1865-1935). Componist en muziekcriticus. Hij was zeer kritisch over zijn eigen werk en vernietigde veel, zodat zijn oeuvre niet groot is. Hij kende Debussy uit hun conservatoriumtijd, en speelde vaak quatre-mains met hem. Debussy droeg aan hem *La damoiselle élue* op. Hun vriendschap kende ups en downs: de scheiding van Debussy bracht een tijdelijke verkoeling teweeg, maar na 1914 zagen beiden elkaar weer regelmatig. Dukas was een uitmuntend criticus, die al snel de vernieuwende kracht van *Pelléas et Mélisande* zag. Hij was een goede docent, en de leermeester van onder meer Maurice Duruflé, Olivier Messiaen en Jehan Alain.